

UN ANSAMBLU DE ARTĂ MEDIEVALĂ DIN IAȘI MITROPOLIA VECHĂ

Lucia Ionescu

Biserica “Sf. Gheorghe” din Iași, denumită Mitropolia Veche (Fig.1) datorită înălțării între anii 1830 - 1861 a actualei catedrale a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, a fost construită în anul 1761, în timpul domniei lui Ioan Teodor Calimach¹, de către fratele său

Fig.1

Gavriil Tesalonicul, arhieru în Constantinopol, pe care îl aduce în scaunul Mitropoliei Moldovei în anul 1758. Ctitorul bisericii este deci, mitropolitul Gavriil Calimach, în conformitate cu însemnarea

dintr-un Ceaslov tipărit la Neamț în anul 1874, care precizează că înălțarea acestei catedrale este considerată ca cea mai mare realizare a lui “Gavriil Calimach, care a fost întâi mitropolit la Tesalonic și după paretiseria Prea Sfântului Iacov s-a uns aicea, a zidit biserica Marelui Mucenic Gheorghe în mitropolie, la anul 1761”². Atribuirea ctitoriei înaltului ierarh, este întărită și de inscripția în limba greacă de pe lespedea sa de mormânt, a cărui text este reprodus în aceeași tipăritură “...Am făcut biserica Sfântului Mare Mucenic Gheorghe a Mitropoliei, cu toate cele din lăuntru ce sunt ale ei”³. De altfel, numele ctitorului este menționat și pe icoana Maicii Domnului Oranta din iconostasul original, plasat în mijloc, jos, tot în limba greacă: “Adu-ți aminte Doamne de robul tău Gavriil Arhiereul”⁴.

Inițial biserica nu a avut destinația de catedrală mitropolitană, la 1759 funcționa încă biserica Stretenia (Întâmpinarea Domnului), aflată pe actualul loc a noii catedrale, construirea sa făcându-se “afară de zidul mitropoliei și se numea mănăstire”⁵. Prin cererea către domn din 22 ghenar 1766⁶, semnată de un grup de mari boieri, aflăm că abia acum “biserica Sf. Gheorghe care se află afară de zidul Mitropoliei, să o cuprindă înăuntru, ca să fie Mitropolie fiindcă așa cere trebuința...” În anul 1767, biserica capătă destinația de catedrală mitropolitană, prin construirea unui nou local al Academiei domnești și trecerea în această situație, a vechii mitropolii în folos duhovnicesc⁷.

Stilistic, Mitropolia Veche aparține barocului târziu moldovenesc, stil constituit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova, caracterizat printr-o nouă expresie, de tip baroc, manifestată în special printr-o înnoire a repertoriului unor noi forme de exprimare a spațiului și plasticii decorative. Noul stil, care cunoaște o largă răspândire în arhitectura religioasă a Moldovei, se constituie ca o sinteză de plastică monumentală, între elemente ale barocului occidental și de decorație brâncovenească, asimilate deja de arhitectura moldovenească și a unor elemente noi ale barocului constantinopolitan venite fie direct, fie prin filiera Țării Românești, grefate pe structurile tradiționale.

Dintre cele patru biserici ale Iașului cu plastica fațadelor în stilul barocului târziu moldovenesc, biserica Sf. Gheorghe prezintă cea mai bogată decorație exterioară barocă și cel mai interesant iconostas

baroc, fiind apreciată încă la acea vreme, după afirmațiile călătorilor străini, A. Wolf caracterizând-o ca fiind "foarte frumoasă, fără mănăstire și clădită după cel mai nou stil"⁸.

Planul inițial al bisericii este greu de recunoscut datorită intervențiilor suferite în decursul secolului al XIX-lea, mai ales datorită dispariției bolților și turelor clădirea și-a pierdut mult din aspectul inițial. Astfel, în anul 1791 este reacoperită prin grija mitropolitului Iacov Stamati, ca urmare a incendiului din 1788 în care au ars toate clădirile mitropoliei. Același Iacov Stamati face demersuri în 1796 pentru înlăturarea dughenelor și construirea unui zid înprejmuitor. Biserica este grav afectată din nou, în timpul incendiului din "1827, iulie 19, când marți spre miercuri, spre Sfântul Prooroc Ilie, s-au aprinsu de la 7 ceasuri de zi Marți și au ținutu până a doua zi...au arsu Ulița Mare toată, Mitropolia, Tresfetitele..⁹ și primește noi reparații, de astă dată prin grija mitropolitului Veniamin Costachi și în fine, la începutul secolului nostru, între anii 1902-1906, are loc o nouă intervenție datorată mitropolitului Partenie. În decursul restaurărilor ce au avut loc între anii 1980 - 1982, ca urmare a cutremurului din 1977, au fost degajate din grosimea zidului pridvorului închis al bisericii, opt coloane masive din piatră cu arcuri în acoladă și capitele bogat ornamentate cu volumele puternic profilate, ceea ce demonstrează că inițial pridvorul a fost deschis dar a fost înzidit , probabil în timpul intervențiilor din 1902- 1906, când au fost adăugate și cele trei frontoane, două pe absidele laterale și unul deasupra pridvorului.

Biserica păstrează însă, în forma originală, plastica decorativă a fațadelor. În întregime tencuite, fațadele sunt divizate printr-o ordonanță de pilaștri încununați de capitele corintice din piatră puternic profilate. Intervalul dintre pilaștri este decorat prin panouri dublu adâncite față de planul zidului, terminate în acoladă în partea superioară, iar în cea inferioară, printr-un triunchi în relief. Ferestrele mari, în arc în plin cintru, câte două pe corpul bisericii, două la absida principală și câte una pe cele laterale, sunt încadrate de pilaștri cu capitele corintice, sprijiniți pe console; în partea superioară, pilaștrii susțin o cornișă din piatră decorată cu motive vegetale sculptate pe care se așează panourile în acoladă. Ancadramentele lor,

tot din piatră cuprind o bogată ornamentație vegetală, foarte asemănătoare ca motive și ca factură cu cele muntene. Un brâu de piatră în torsadă taie partea superioară a fațadelor, intersectând pilaștrii imediat sub capitele. Altarul, de formă poligonală, este tăiat încă odată pe cele trei laturi centrale de un brâu - cornișă tot din piatră, decorat cu motive vegetale, pe care sunt așezate panouri în acoladă adâncite în grosimea zidului. În registrul superior, pilaștrii care încadrează cele două ferestre ale altarului, pornesc de la soclu, se opresc la brâul- cornișă, unde primesc un prim capitel corintic din piatră, apoi se continuă în registrul superior, unde, după ce sunt intersectate de brâul- torsadă, sunt încununați de un al doilea capitel corintic. Cele trei laturi ale altarului, care nu au ferestre, sunt decorate cu câte un panou triplu adâncit față de planul zidului, limitat de acolade frânte. Formele complicate ale acestor panouri, asemănătoare unui scut, aparțin barocului constantinopolitan. Aceleași panouri sunt dispuse câte unul pe laturile naosului. Sub streșină și imediat deasupra pilaștrilor, fațadele sunt decorate cu un șir de panouri mici, în acolade multiple, dispuse în formă de friză. Gh. Balș consideră că "suntem în fața unui sistem de decorare în care se disting elemente moldovenești, înrâuriri baroce și turcești - directe sau indirecte - și numeroase detalii muntene"¹⁰. (Fig.2) Prototipuri ale acestei decorații ca și spiritul care animă întreaga fațadă a bisericii Sf. Gheorghe și a grupului de biserici baroce moldovenești târzii, le regăsim la fațadele chioșcurilor, pavilioanelor și Fântânilor din Constantinopol. De asemenea, forma plată a pilaștrilor și interpretarea frunzelor de acant a capitelor sunt asemănătoare celor ce decorează fațadele moscheii Nur-i Osmaniye (1748-1755), clădire de referință a arhitecturii baroce din Constantinopol și Laleli Djami (1763)¹¹ din aceeași localitate.

Interiorul bisericii, datorită dispariției arcadelor pe stâlpi de separare a naosului de pronaos, face impresia unei nave unice.

Din întreg mobilierul cu care fusese înzestrată inițial biserica s-a păstrat parțial iconostasul, ce constituie o piesă reprezentativă de viziune artistică tip baroc¹². Secolului al XVIII-lea îi aparțin ușile împărătești, colonetele primului registru de icoane și friza imediat superioară. Restul aparține secolului al XIX-lea. Importanța acestei

Fig.2

pieșe și ne referim aici la iconostasul original de la 1761 , din lemn de tei sculptat în á- jour, într-un relief înalt, apropiat de ronde - bosse, aurit și cu elemente policrome, constă în concepția total diferită de cea anterioară în ceea ce privește structura arhitecturală, schema decorului și tratarea motivelor; domină motivele vegetale intercalate cu zoomorfe (păsări, leul, grifonul, căprioara) și uneori antropomorfe, ce rup ordonanța geometrică a fondului, îl invadează, într-un spirit de tip baroc.

Icoanele aparțin și ele a trei epoci diferite: icoanele prăznicare,

șirul Sf. Apostoli și al Sf. Prooroci aparțin secolului al XVIII-lea făcând parte din iconostasul original. Icoanele împărățești și icoana de hram a Sf. Mare Mucenic Gheorghe, sunt opera pictorului Eustatie Altini și au fost executate la cererea mitropolitului Veniamin Costachi, după cum ne indică inscripția de pe icoana împărătească a Mântuitorului: "Veniamin Arhiepiscop 1805".

Reprezentant de seamă a Școlii moderne de pictură din Moldova începutului de secol XIX, Altini, de formație academică, școlit la München, pictează pentru mai multe biserici din Iași și împrejurimi creând o școală de zugravi de bună calitate. Icoanele sale, caracterizate printr-un desen sensibil, o cromatică armonioasă și o prețiozitate a detaliului decorativ, se înscriu printre realizările de seamă ale picturii acelei vremi. (Fig.3)

Fig. 3

Pictura ușilor diaconești cu reprezentarea celor doi Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, cele două molenii și Sf. Cruce a Răstignirii Domnului, datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea și aparțin școlii lui Gh. Tattarescu¹³.

Așadar, din iconostasul original se păstrează trei frize de icoane și anume: prăznicarele cu Sf. Mahramă (Mandylion), scena Deisis-ului (Fig.4) cu reprezentările Sf. Apostoli și medalioanele Sf. Prooroci având în centru pe Maica Domnului Oranta cu Iisus Emmanuel pe piept.

Fig. 4

De mari dimensiuni, raportând înălțimea sa la înălțimea naosului, iconostasul este dominat de partea de sculptură în detrimentul picturii. La această impunătoare piesă barocă, este vizibilă ponderea câmpului sculptat astfel că icoanele par mai mici decât dimensiunile lor reale. În schimb, se îmbogățesc ca număr și reprezentări

tipologice. Astfel, pe lângă cele 12 praznice împărătești importante, mai apar încă patru reprezentări; dacă ordonarea lor este dictată strict de cronologia principalelor momente din viața lui Iisus, cele patru scene iconografice noi, dintre care trei nemaiîntâlnite în compoziția iconostasului, sunt plasate în cele două extremități laterale: în stânga, prima, complet ștearsă, nu a putut fi identificată, este urmată de Adorația Pruncului, scenă frecventă în iconografia catolică, iar în dreapta, după Pogorârea Sf. Duh, care încheie ciclul marilor sărbători împărătești, identificăm Predarea cheilor Sf. Apostol Petru iar ultima, Înălțarea Sf. Cruci, avându-i reprezentați pe cei doi Sf. Împărați Constantin și Elena, apare doar rareori. Scenele compoziționale, desfășurate pe orizontală, în general simetrice, se încadrează în schema tradițională post-bizantină. Fundalurile convenționale de arhitectură și peisaj sunt tratate sintetic, detaliile fiind utilizate într-un raport echilibrat, fără excese de decorație. Cromatica este bazată pe o armonie de tonuri stinse, cu o dominantă de brunuri - verzui pe care, prin contrast se desprind personajele ale căror siluete sunt conturate prin linii închise, incizate. Înalte, cu trăsături diferențiate tipologic și o gestică reținută, silueta lor este pusă în evidență prin bogăția faldurilor ale căror cute sunt subliniate grafic prin conture închise, urmărind volumele pe a căror suprafață sunt dispuse radier rețele de hașuri aurii. Sintetismul desenului ferm și expresiv, în concordanță cu cea a fundalurilor lipsite aproape total de ornamente decorative, este pus în valoare de tonalitățile de roșuri, brunuri și verde, vibrante pe fondul aurit, distribuite echilibrat sub raport cromatic. Ciclul marilor praznice se deschide cu reprezentarea Bunei Vestiri, urmată de Nașterea Domnului incluzând și momentul Închinării Magilor, Întâmpinarea Domnului, Botezul Domnului, interesantă prin interpretarea naivă a trupului lui Iisus modelat în tonuri reci de umbră naturală, Schimbarea la față și Învierea lui Lazăr, rezolvate printr-o simetrie perfectă față de Iisus dispus pe axa centrală, în tonuri de albul nuanțate, Intrarea Domnului în Ierusalim și Răstignirea Domnului, adevărate bijuterii compoziționale în ceea ce privește organizarea spațiului și prețiozitatea cromatică, Învierea Domnului în varianta Anastasis-ului, Necredința lui Toma, Înălțarea Domnului

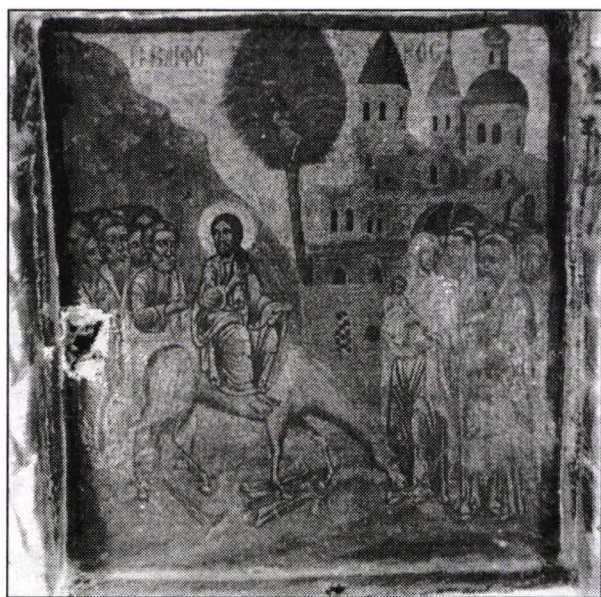

Fig. 5,6

și ciclul se încheie cu Pogorârea Sf. Duh, compoziție circulară incluzând reprezentarea Cosmosului în registrul inferior. (Fig.5,6)

Friza Sf. Apostoli, reprezentați figură întreagă, într-o mișcare ce imprimă un oarecare dinamism ansamblului, sugerat prin atitudine, gestică și expresivitatea chipurilor, încadrează scena Deisis-lui căreia autorul îi acordă o atenție deosebită, evidentă prin bogăția decoratiei și prețiozitatea roșurilor pe fondul auriu, în tratarea tronului și a veșmintelor împărătești ale lui Iisus, în calitatea sa de Arhiereu și Mare Împărat. Motivele decorative sunt caligrafiate cu negru ca și faldurile veșmintelor pe care strălucesc hașurile aurii. Chipul lui Iisus, de o mare intensitate dramatică în expresia feței, similară cu cea din Mandylyon, este modelat în tonuri închise de sienaumbră. Aceleași calități le întâlnim și la portretele Sf. Prooroci, reprezentați bust, în medalioane mici, rotunde.

Inscripțiile, cuprinzând denumirea scenelor iconografice și numele personajelor reprezentate, plasate în registrul superior al icoanelor, sunt trasate cu roșu în limba greacă.

Luând în considerare întreg ansamblul bisericii Sf. Gheorghe, denumită și Mitropolia Veche, putem conchide că plastica arhitectonică exterioară și sculptura în lemn a iconostasului, se constituie ca un exemplu reprezentativ al barocului târziu moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la care icoanele, se păstrează încă, în stilul picturii medievale moldovenești de tradiție post- bizantină, având o contribuție importantă la sporirea valorii monumentului.

NOTE

1. N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1913, p. 143: I. T. Calimach este de origine moldovean din Bucovina, din familia Calmăș. Ajuns Mare Dragoman la Poartă, sub numele grecizat de Calimaki, este trimis de sultan în 1758 ca domn al Moldovei.
2. N. Vornicescu, *Biserica Sf. Gheorghe, Mitropolia Veche, Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1964, nr. 7-8, p. 398.
3. N. D. Dossios, *Inscripțiile grecești*, p. 59- 60.

4. N. Iorga, *Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907, p. 64.
5. Idem, *Documente Callimachi*, București, Ed. Minerva, 1902, p. 428: Document de la 1759 prin care domnul Ioan Theodor Calimach pomenește pe "Sfinția Sa Chir Iacov, ce-a fost Mitropolit țării...pentru iconomia și purtarea de grijă a Sfintei Mitropolii, înfrumusețând-o, atât pe în lăuntru cât și pe afară, cu toate cele ce s-au căzut, după cum se vede..."
6. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, București, Tipografia cărților bisericești, 1888, p. 42.
7. Ibidem, p. 32, Dania lui Toader Vârnav M.M. cu hramul Sf. Gheorghe: "Așisderea am dat bani și gata agiutor la lucrul Sfintei Mănăstiri ce se face acum Mitropolie, în orașul acesta al Iașului, unde se cinstește și se prăznuiește Hramul Sf. Marelui Mucenic Gheorghe".
8. N. A. Bogdan, op. cit. p. 187.
9. N. Iorga, *Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907, p. 76.
10. Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 241 .
11. V. Drăguț, *Arta românească*, București, Ed. Meridiane, 1982, p. 447.
12. Fl. Dumitrescu, *Un exemplar de sculptură în lemn din Moldova secolul al XVIII-lea*, SCIA, nr. 1, 1960, p. 247- 253.
13. V. Brătulescu, *Vechi icoane și fresce la Iași*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1958, nr. 9- 10, p. 723.